

Наталія Нечаєва-Юрійчук

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича
Україна

Роль політики пам'яті у польсько-українському порозумінні

Розмірковуючи про особливості сьогодення, звертаєш увагу на те, що з кожним днем минуле починає відігравати дедалі більшу роль. Причому, як в особистому житті, так і у суспільно-політичному. Проблеми історії, її потрактування є предметом обговорення / звернення як політиків, так і обивателів. Тож не випадковим є пошук пояснень, причин і витоків сучасних проблем і викликів у минулому.

Рубіж XX – XXI століть став знаковим у формуванні нових смислів, здавалося б, відомого і неодноразово прочитаного минулого. Озираючись довкола, можна дійти висновку, що звернення до минулого – один із мейнстрімів сучасності. Адже це саме той фундамент, на якому вибудовується як нинішнє, так і майбутнє. Звісно, мейнстрімність сучасного звернення до історії – теза, що може викликати заперечення чи зауваження. Від найдавніших часів і, певно, допоки буде існувати людство, згадки про те, що ж насправді було у минулому, залишатимуться актуальними. Однак, на нашу думку, саме сьогодні спостерігаємо активізацію процесів включення широких верств населення в історієтворення та в історієстворення у версіях, доступних і зрозумілих широкому загалу. Ці процеси відбуваються одночасно. Вони, з одного боку, спрямовані на залучення кожного у формування спільної картини минулого з окремих пазлів, своєрідне «олюднення історії» в ідеальному варіанті. А з іншого – відбувається творення нових смислів уже відомих подій, надання їм іншого звучання та пояснення в контексті бажаного, для тієї чи іншої політичної сили / актора чи особистості, напрямку розвитку сучасності.

Актуалізація спогадів минулого, зіткнення світоглядів і, як наслідок, пошук порозуміння чи, навпаки, радикалізація різноспрямованих настроїв та політичної поведінки – процес водночас природній і штучний. Він відбувається від особистого до колективного, від колективного – до особистого. Ці процеси є безперервними; і часом складно розмежувати приватне й суспільне. Адже і світові війни, і голодомор, і політ першої людини у космос – події далеко неоднозначні: смерть і народження як інь і янь нашого життя. І як визначити межу, де завершується державний патріотизм і починається особисте у випадку, коли тисячі хлопчиків у СРСР у 1960-х роках отримали ім'я Юрій на честь першого космонавта? І як пояснити тугу мільйонів за минулим, яке вже не повернеться? І як втішити

тих, чії родини постраждали під час суспільно-політичних катаклізмів? І чи можливо це? І чи потрібно?

Власне, всі ці питання більш, ніж актуальні у час нових еколого-технологічних викликів, якими настільки багате ХХІ століття. Усвідомлення того, що природа відповідає людині на її діяння приходить лише зі зростанням кількості й потужності екологічних катастроф. І що ж повинно відбутися у політичній царині, щоб ми змінили наші підходи до формування суспільно-політичної мозаїки свого буття? Щоб окремі мозаїчні елементи склали цілісну й гармонійну картину? Тут накладаються об'єктивні та суб'єктивні фактори. Факти та судження. Інтелект та емоції. І, можливо, не дивно, що саме нині одним із найбільш важливих для життєвого успіху вважається емоційний інтелект. У даному контексті можемо вести мову про трансформації свідомого й підсвідомого сприйняття світу та людини у ньому.

Емоційність сприйняття інформації знайшла своє теоретичне обґрунтування у працях професорки Колумбійського університету Маріанни Хірш, яка наголосила, що процес передачі інформації (спогадів, наприклад) відбувається на такому глибокому емоційному рівні, що створює власні спогади. Власні спогади ґрунтуються на здатності до простого запам'ятовування, на нашій пам'яті. А у випадку роздумувань про генетичний код нації? людства?

Те, що відбулося у міжвоєнний період чи, наприклад, в часи Першої світової війни, не є особистими спогадами більшості людей. Однак не одному снилася війна, переслідування, репресії тощо... Не особиста, «не моя», але пам'ять. Післяпам'ять. Чи, за словами Маріанни Хірш, постпам'ять, яка стверджує, що зв'язок з минулим у постпам'яті витворюється не за рахунок «пригадування», але за рахунок включення відображення та проектування, що у свою чергу збільшує ризик перетворення перейнятих спогадів на власні¹. І що важливо: мова йде не лише про особисті чи родинні спогади, які, однак, є органічною частиною суспільних. Так, зокрема, уявлення про середньовічні часи більшості людей базується на образах, сформованих істориками, митцями, письменниками й поетами. Наприклад, що ми знаємо про козацькі часи в Україні? Про Хотинську битву, зокрема, ювілей якої відзначатиметься вже цієї осені? Як розмежувати факти від суджень в умовах, коли особистого досвіду немає, та є колективна пам'ять, що передається різними шляхами, - від шкільних підручників до циркулюючих у суспільстві міфів та оповідей «про давні часи»?

¹ Хірш М. (2020). Що таке постпам'ять. <http://muzejew-news.org.ua/?p=1112&lang=uk>

У даному випадку варто наголосити, що на регіональному рівні, зокрема у контексті польсько-українських відносин, історичне минуле певним чином трансформується у політичне сьогодення. Упродовж століть взаємодія між двома народами – націями – державами відбувалася досить неоднозначно, що зумовило взаємні образи та претензії, широко використовувані радикальними силами для промоції тих чи інших ідей. Більше того, політизація минулого стала своєрідним каменем спотикання в процесі побудови польсько-українського діалогу на всіх рівнях – від особистісного до міждержавного.

Особливу роль у цьому процесі відіграли політичні трансформації кінця минулого століття. Після розпаду соціалістичної системи та СРСР країни колишнього «соціалістичного табору» зробили свій політичний вибір на користь або реформ, або консервування тогочасного стану, або ж своєрідного «ребредингу» радянської системи державного управління (чи, сучасними словами, менеджменту). Цікавим, з нашої точки зору, є сам факт вибору, адже наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років маніпулятивні технології ще не набули такої потужності та впливу, як сьогодні. І якщо Польща пішла шляхом радикальних реформ, Україна так і не спромоглася зробити розворот на 180° від радянської моделі політики, чітко визначивши нову стратегію національного будівництва та державотворення. Останнє значною мірою вплинуло не лише на процеси національного розвитку обох держав, але й на усвідомлення їхніми громадянами ролі та місця власної держави у глобальному та регіональному геополітичному просторі. Більше того, наявність спільного кордону та спільної, хай і неоднозначної й контroversійної історії, витворює неймовірний геополітичний візерунок, в якому смисли набувають різноманітних форм, а представлені форми є далеко неоднозначними для розуміння та тлумачення різними сторонами.

Постає принципове запитання: чим є минуле? Основою сьогодення? Чи сьогодення постає як основа для інтерпретації минулого? Чи, можливо, політичний інтерес виступає вектором інтерпретацій історії та формування візій майбутнього? Питання про те, що саме визначає сутність політики пам'яті у різних державах, у т.ч., Польщі та Україні, є політико-філософським і потребує окремих рефлексій. Поза тим, інституціоналізація «пам'яті» як одного із стовпів державної політики активно відбувається як у Польщі, так і в Україні. Політика пам'яті у різних формах стала своєрідною стратегією розвитку національних держав після розпаду СРСР та соціалістичної системи. Уважний погляд на суспільно-політичні процеси у колишніх радянських республіках та соціалістичних державах дозволяє побачити [не]вивчені уроки минулого у сучасній політиці країн Центральної та Східної Європи; і не тільки їх.

Відома українська дослідниця, науковець, експерт Алла Киридон у своїй статті «Політика пам'яті в умовах демократії (приклад країн Центрально-Східної Європи)» зазначає, що в цих країнах політика пам'яті (або ж історична політика) «визначається як внутрішніми особливостями кожної країни, перебігом політичного процесу, політичною культурою, культурою пам'яті, так і характером розвитку міжнародних відносин і зовнішніми впливами»². Що знову ж таки наштовхує на ряд питань щодо минулого та його презентації в сучасності. Держава як свідомо створена інституція, покликана захищати інтереси свого народу, повинна визначати не лише стратегічні цілі та завдання своїх розбудови та розвитку. Фактично, держава визначає формат рецепції минулого як тієї основи, на якій й формуються парадигми майбутнього її розвитку. І тут постають питання: що пам'ятати? як пам'ятати? і як передавати наступним поколінням громадян знання про минуле? Від відповідей на ці запитання значною мірою залежить державна політика. І не лише історична (чи то політика пам'яті), але й модернізаційна в цілому, спрямована на вирішення актуальних суспільно-політичних, фінансово-економічних, екологічних та інших питань.

Злам тисячоліть став знаковим (чи, швидше, символічним) для людства. Минулі дві декади III тисячоліття – це своєрідна мультиплікація катаклізмів. Від політичних до екологічних. При цьому всі вони є взаємозалежними, що особливо гостро стало відчутним у часи пандемії Covid-19, що стала, на думку авторки, початком нової епохи. Епохи, в якій минуле тісно переплетене з сучасним; епохи, багатовимірної за суттю і формою; епохи, що не стільки продукує, скільки оновлює і наповнює новим змістом уже відомі смисли та сенси. Часом складається враження своєрідного дежавю, що те, що відбувається у політичному сьогодні, вже неодноразово відбувалося в минулому, тільки в інших формах. І так, нас лякає засилля інформації (так звана інфомедія); ми ведемо мову про маніпуляції як про щось нове, однак, усе це мало місце і раніше. Змінилися форми, однак незмінною залишається суть – національні / державні інтереси, що не завжди співпадають з інтересами окремої людини, яка і є основою будь-якої держави.

Сучасні польсько-українські відносини, на нашу думку, є прикладом складного й разом із цим такого необхідного пошуку шляхів до порозуміння, як міждержавного, так і міжособистісного. У цьому контексті варто зазначити, що і у першому, і у другому випадку взаєморозуміння не означає взаємоприйняття, а узгодження інтересів не є їхньою тотожністю. Захист національних інтересів, серед яких формування і збереження

² Політика пам'яті в умовах демократії (приклад країн Центрально-Східної Європи). UA Foreign Affairs. September 8, 2016. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=923400491104725&id=112392788872170&substory_index=0

національної ідентичності є центральними, передбачає чітке визначення пріоритетів зовнішньої та внутрішньої політики. Однак навіть у контексті національних / державних інтересів не завжди відбувається взаємна кореляція зовнішньої та внутрішньої політики. Причому, як в Україні, так і у Польщі (хоч, об'єктивно мовлячи, в Україні даний процес часом нагадує броунівський рух). Останнє зауваження у першу чергу стосується двосторонніх відносин між нашими державами, які від початку 1990-х років підписали ряд договорів, протоколів та угод, спрямованих на поглиблення двосторонніх відносин³ у різних сферах.

За короткий, як для історії, час відбулося зближення двох держав і розпочалося формування нового формату їх взаємовідносин, в якому не повинно бути місця історичним обра́зам та звинуваченням. Останнє твердження може викликати тривалу дискусію, що саме по собі є надзвичайно позитивним явищем, адже сприяє виробленню спільного концепту бачення сучасного й минулого представниками двох націй. Можна невтомно шукати приклади «історичної неправди», «історичної несправедливості» тощо. Але минуле – це те, що жодна сторона не може змінити. А можна ускладнити поширення радикалами штучно сконструйованих і негативних політичних меседжів для мобілізації взаємної недовіри, що об'єктивно діє на руку третій стороні. Не Польщі. І не Україні.

Помаранчева революція, Революція Гідності в Україні відкрили нашу державу сусідам з іншого – незвіданого боку. Потужність громадянського опору та прагнення відстояти власну державу як суверенну й демократичну стали фактором зміни позиції, ролі та місця України у світі. Наступна російська агресія щодо України змусила європейські держави, насамперед, більш уважно визначити пріоритети власної зовнішньої та внутрішньої політики. І санкційна політика Європейського Союзу щодо РФ стала усвідомленим вибором як кожної держави-члена Спільноти, так і ЄС у цілому. Від 2014 року і до сьогодні РФ продовжує здійснювати агресивну політику як щодо України, так і західних демократій в цілому, використовуючи для цього інноваційні засоби та технології, у першу чергу інформаційні. Останні спрямовані на порушення єдності між країнами-членами ЄС, між прикордонням ЄС та колишніми радянськими республіками, що досить гостро відчувається у польсько-українському просторі.

Не зважаючи на політико-економічні виклики сучасності, Республіка Польща продовжує курс на підтримку Української державності. Упродовж років на міжнародній арені Польща виступає провідником (і навіть адвокатом) українських інтересів. Не заглиблюючись у минуле, наголосимо лише на позиції Польщі щодо будівництва

³ Договірніо-правова база між Україною та Польщею. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/233-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju>

газопроводу «Північний потік-2». Угода між Німеччиною та США щодо російського газопроводу викликала негативну реакцію як з боку Польщі, так і України. У спільній заяві двох держав наголошується: «Таке рішення створило додаткові політичні, військові та енергетичні загрози для України і Центральної Європи в цілому. Воно збільшує можливості Росії чинити деструктивний вплив на безпеку в Європі, поглиблює розбіжності між державами-членами НАТО і ЄС»⁴.

Тож можемо констатувати, що енергетичні проекти РФ, спрямовані на порушення політичної рівноваги та знецінення демократії наштовхуються на консолідовану позицію й опір двох держав – Польщі та України, прикладом чого може слугувати цитована вище заява. Водночас певні аспекти політики історичної пам'яті як Польщі, так і України, не можуть не викликати запитань. Адже переважання суджень над фактами та довільних інтерпретацій статистичних та інших даних негативно впливає на формат і наповнення двосторонніх відносин і використовується певними політичними силами, зацікавленими у руйнуванні польсько-українського порозуміння.

І Польща, і Україна переживали спільні виклики у минулому, у т.ч., втрату державності, суспільно-політичне засилля радянськості у другій половині ХХ століття, не кажучи про лихоліття двох світових воєн, репресій тощо. Водночас розпад соціалістичного блоку надав шанс для обох народів вибудувати власну державу та вибороти «місце під сонцем» на геополітичній мапі світу. Творення та здійснення політики пам'яті є природним процесом державотворення. Таким чином відкривається можливість співпраці різних країн та груп населення на основі спільних рефлексій щодо найважливіших подій історії⁵. Окрім того, усвідомлене державобудівництво передбачає усвідомлене ставлення до політики пам'яті як необхідності «познайомити своє молоде покоління, в якого немає досвіду переживання найгостріших моментів національного минулого, з історією»⁶. Тож, фактично, відбувається процес передачі польській та українській молоді історичного досвіду, необхідного для усвідомленого формування майбутнього.

Даний процес не може бути завершеним: він *a priori* є перманентним. І хоча у кожній державі діють відповідні інституції, досі залишаються невирішеними й недостатньо обговореними публічно окремі історичні аспекти двосторонніх відносин, що призводить до політичних маніпуляцій та спотворень. Цьому сприяє й деструктивний досвід ХХ століття – час, коли звернення до історії жорстко регламентувалося домінуючими політичними

⁴ Україна і Польща заявили, що будуть протидіяти запуску Північного потоку-2. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-57925506>

⁵ Брок Э. Европа и Россия: поиск общей идентичности. URL: <http://russ.ru/Mirovaya-povestka/Evropa-i-Rossiya-poisk-obschej-identichnosti>

⁶ Там само.

силами (ані польськими, ні українськими). Відповідно, глибинне переживання втрат і набуття досвіду їхнього подолання залишилося нереалізованим, що у свою чергу викликало своєрідний емоційний вибух на межі тисячоліть.

Тож на початку третьої декади III тисячоліття перед обома державами постали спільні питання, серед яких особливе місце посідає визначення суті концепту державної політики історичної пам'яті. Які пріоритети ми для себе визначаємо? Повертаємося до оновленого тоталітарного / авторитарного концепту чи, все ж, творимо історичну пам'ять разом, формуючи тим самим спільне бачення минулого (не однакове, не тотожне, але узгоджене й взаємоприйнятне). Останнє вимагає скоординованих зусиль обох сторін діалогу, як на рівні державних органів влади, так і на рівні громадянського суспільства. На нашу думку, саме здійснення активного мультикультурного діалогу сприятиме виробленню не лише спільного бачення минулого, але й посиленню міждержавних зв'язків та формуванню захисного бар'єру від повернення до авторитарного минулого.